

מלחמת יום הכיפורים בספרות העולמית

סא"ל יונה

ובמרכזו, עידן הדטנט", שנוצר ביחסים בין שתי מעצמות העל.

ג. הפרק השלישי, "מבצע בדר" (שם הקוד שקבעו המצרים למלחמה), מסתפק בתיאור ובניתוח המהלכים העיקריים של המלחמה בלא כניסה לפירוט של אירועים. פרק זה נכתב בעיקרו על-ידי האלוף (מיל) ד"ר מתתיהו פלד מהאוניברסיטה של תל-אביב והד"ר מרטין ואן קרבלד מרצה להסטוריה צבאית באוניברסיטה העברית, ירושלים.

ד. הפרק הרביעי, "מבחן הדטנט", פותח בניתוח עמדות המוצא השונות של ארה"ב ושל ברה"מ באשר למהות "הדטנט" ולכללי המשחק המתחייבים ממנו ומסיים במעורבותן ההולכת וגדלה של שתי מעצמות העל במלחמת יום הכיפורים.

ה. הפרק החמישי, "עימות" ובמרכזו האיום הסובייטי לכפות על ישראל את הפסקת האש ואת הנסיגה לקווי ה-22 באוקטובר ובתגובה לכך מצב הכוננות, "דרגה ד", שהוכרז בכוחות המזוינים של ארה"ב ברחבי העולם, אשר נועד להרתיע את ברה"מ מלממש את איומה (האמיתי או המדומה!) והצליח בכך.

ו. הפרק הששי, "נשק הנפט" — כשמו כן הוא: הפעלת נשק הנפט מצד המדינות הערביות מפיקות הנפט וההשפעה המערבית. לדעתנו, העניין הגדול ביותר שימצא הקורא שנועדה לצעד זה במיוחד על עמדתן של מדינות אירופה הישראליות בספרו של פרופסור לקויר, נמצא בשלושה הפרקים האחרונים של הספר, בהם מנסה המחבר לבחון את מלחמת יום הכיפורים בהקשר הרחב יותר של המדיניות הבינלאומית — כאשר הדגש בתיאור ובניתוח מושם על המסכת הסבוכה של יחסי ארה"ב וברה"מ. המסגרת של סקירה זאת מצומצמת מכדי שנוכל לעמוד בהרחבה על הסוגיות הרבות בהן דן פרופ' לקויר בספרו. אנו נאלצים, אם כך, להגביל עצמנו לסקירה חטופה של כמה נקודות מרכזיות. כאשר בחרנו במתכוון בכאלו בהן בולט ההקשר הישיר עם מדיניות שתי המעצמות במזה"ת.

העמדה השונה, אפילו המנוגדת, שאפיינה את תגובתן של שתי מעצמות העל לעצם פרוץ המלחמה ואשר המשיכה לבלוט במהלך השבוע הראשון למלחמה, מקורה באסימטריות הבסיסית הברורה שאפיינה את התייחסותן של שתי מעצמות העל לדטנט במובנו הכולל ולמגבלות שהדטנט מטיל על מדיניותן הפעילה במקדי משבר שונים ברחבי העולם. הנחת היסוד של המימשל האמריקני היתה, שנוכח השיפור הדרמטי שחל ביחסים עם ברה"מ מאז סוף 1971, לא תסכים זו שיתפתח מצב, אשר עלול לסכן מסכת יחסים זאת — על אחת כמה וכמה שלא תעודד היווצרותו של מצב כזה. בהתאם להנחה זאת, היה ברור כי בהיודע לסובייטים שמתפתח מצב מסוכן במוזה"ת — לא יהססו מלהביא את הדבר לידיעתה של וושינגטון. במקרה כזה תפעלנה שתי המעצמות באופן משותף כדי למנוע את פרוץ

דוגמת מלחמת ששת הימים כך גם מלחמת יום הכיפורים הציפה את דוכני הספרים בשפע רב של ספרים חדשים. רוב רובם של ספרים אלה נכתבו על-ידי עיתונאים, אשר סקרו את המלחמה. ספרים אלה התבססו על כתבות אותן שלחו העיתונאים למער-כות עיתוניהם, עברו עריכה חפוזה והתפרסמו זמן קצר אחרי תום המלחמה במטרה לכבוש את "השוק בעודו חם". רובם של ספרים אלה אינו חורג מתחום הרפורטז'ה העיתונאית על היתרונות ועל החסרונות שישנם מטבע הדברים בכתיבה כזאת.¹ מאידך גיסא מעטים הם, עד כה, הכותבים אשר ניסו לבחון את ארועי אוקטובר 1973 בהקשרם הרחב יותר, תוך בחינת הלקחים והמשמעות האפשריים החורגים מהמסגרת המצומצמת יחסית של המשבר המזרח התיכוני ושל יחסי ערב-ישראל. קרוב לודאי, כי העדר נגישות לחומר חסוי וחוסר פרספקטיבה הסטורית הם מן הגורמים הבולטים, אשר גרמו לכך שרק מעטים ניסו לחרוג עד עכשיו מהתחום הצר של הרפורטז'ה העיתונאית. אחד מאלה הוא הפרופסור ואלטר זאב לקויר מנהל המכון להסטוריה בת זמננו בלונדון ומרצה אורח בכמה אוניברסיטאות בארה"ב ובבית הספר להסטוריה שב-אוניברסיטת תל-אביב. פרופסור לקויר, אשר כתב את אחד הספרים הטובים ביותר על מלחמת ששת הימים,² פירסם לפני מספר חודשים את ספרו העוסק במלחמת יום הכיפורים. כבר שמו של הספר Confrontation (עימות)³ מעיד על תוכנו וכך מגדיר המחבר בהקדמתו את המטרה של ספרו: "להעמיד לרשות הקורא אנטומיה של משבר מקומי, אשר הפך (במהלכו) סכסוך עולמי". זאת, כאשר, לדעתו של המחבר, נשארה מלחמת ששת הימים, מהבחינה העקרונית, בתחום של מלחמה מקומית בלא שהעולם הרחב נפגע ממנה באופן ישיר. הספר שלפנינו כולל ששה פרקים וסיכום:

א. הפרק הראשון, "מלחמה למלחמה" דן בעיקרו באירועים ובהתפתחויות, שחלו בעולם הערבי מאז התבוסה במלחמת ששת הימים וביוזמות השלום השונות שעלו ונפלו משך שבע השנים האחרונות.

ב. הפרק השני, "ערב המלחמה" דן בהכנות מצרים וסוריה למלחמה, מאז קיבל הנשיא סאדאת באביב 1973 את ההחלטה לפתוח במלחמה במטרה לשבור את הקפאון ולשנות את המצב של "לא שלום ולא מלחמה", שנוצר מאז כשלון מלחמת ההתשה והפסקת האש של אוגוסט 1970. זאת על הרקע של ההתפתחויות בזירה העולמית

1. אחד הבולטים מהספרים הנמנים על קטגוריה זאת נכתב על-ידי צוות עיתונאים בריטיים, שליחי העתון. Sunday Times : Insight on the Middle-East War — (Andre' Devtsch, London, 1974).

2. Walter Laguevr : The Road to the War (Weidenfeld and Nicolson, London 1968).

3. Walter Laguevr : Confrontation — The Middle-East War and World Politics (Wildwood House. Abacus, Paperback, London 1974).

המלחמה או לפחות להגביל את היקפה ולגרום לסיומה במועד מהיר ככל האפשר. מלחמת יום הכיפורים הוכיחה בצורה הברורה ביותר, כי הנחות יסוד אלה היו מוטעות ביסודן, שכן הן התבססו על אופנה שהתפתחה בוויינגטון, אשר יחסה למדיניות הדטנט הסובייטית מטרות אשר בטאו משאלות אמריקניות ולא מטרות אמיתיות של ברה"מ (עמ' 68). אמנם בסתיו 1973 כבר נחלשה במידה מסוימת האופטימיות הבלתי מסוייגת, בה קיבלה וויינגטון את מפגש הפיסגה הראשון שנערך במאי 72 ואת הסכם סאלט (Salt) הראשון, מאותה שנה, שקבע צעדים משותפים ראשונים בהגבלת מרוץ החימוש הגרעיני. את מקומה של אופטימיות בלתי מסוייגת זו החלו לתפוס הסתייגויות וסימני שאלה גדלים והולכים לגבי כוונותיה האמיתיות של ברה"מ ולגבי התועלת המעשית הכוללת, אשר תצמח לארה"ב ממדיניות ה"הפשרה" במתכונת שעוצבה משך השנתיים הקודמות (עמ' 123—140). למרות זאת, המשיך המימשל האמריקני לדגול באופן רשמי במדיניות אשר במרכזה הוצבה השמירה על קיום הדטנט כמטרה מרכזית של המדיניות האמריקנית. מאידך-גיסא היתה אמנם ברה"מ שותפה לארה"ב בשאיפתה להפחית במידת האפשר את הסכנה של עימות מזויין בין שתי מעצמות העל תוך הגבלת מרוץ החימוש. זאת על אחת כמה וכמה במצב בו תקנה מדיניות כזאת לברה"מ יתרונות ארוכי טווח דוגמת קבלת הלוואות בסכומי עתק לזמן ארוך ובריבית נמוכה והסתייעות בטכנולוגיה המפותחת של ארה"ב. כדי להשיג את אלה היו מנהיגי ברה"מ נכונים לרסן את התעמולה האנטי מערבית שיצאה ממוסקבה. אולם בעיניים סובייטיות אין סתירה בין דו קיום בשלום ובין מלחמה קרה, שכן אלה אינם בפועל אלא שני הצדדים של אותה המטבע (עמ' 69). ברה"מ שאפה לקדם את מדיניות הדטנט, ממניעים תועלתיים מובהקים, בלא ששאיפה זאת השפיעה כהוא-זה על היעד העליון של הסובייטים: לגרום שינוי מהותי לטובתם באיזון העולמי. במסגרת זאת טוען הפרופ' לקויר, כי מנהיגי ברה"מ לא הסתירו מעולם את כוונתם לסייע באופן פעיל, למלחמות שחרור לאומי אפילו בעידן הדטנט. הגדרת, "מלחמת שחרור לאומי" ניתנה אמנם לפרושים רבים, אבל אין ספק, כי בעיניים סובייטיות שייכת מלחמת הערבים בישראל (שמטרתה שחרור אדמותיהם הכבושות) להגדרה זאת. מכאן, שמלחמה במוזה"ת, באם תנוהל בזהירות, תוכל לגרום נזק רב למערב (קרי ארה"ב) בלא שתפגע, בהכרח, באופן רציני בדטנט כפי שהם הבינוהו (עמ' 69—70). הדילמה הסובייטית לגבי מלחמה במוזה"ת, באם תפרוץ, לא היתה אם לתמוך בה או לא, אלא מידת התמיכה והמעורבות שלהם במלחמה שיוכלו להסתכן בה בלא שהדבר יקומם את התומכים של הדטנט במערב. למרות הסתייגויות שהיו למנהיגי ברה"מ מהתפתחויות שחלו במוזה"ת מאז מותו של גימאל עבד א-נאצר (28 ספטמבר 1970), ברור היה, כי יגישו לערבים את כל הסיוע האפשרי — ציוד צבאי, סיוע חומרי ותמיכה מדינית, אשר יוכל להבטיח להם את הנצחון במלחמה. מנצחון ערבי בשדה הקרב ברה"מ תוכל רק להגות, שכן יהיה ברור לכל שנצחון זה הושג בסיועה הפעיל של ברה"מ. להערכתם של הסובייטים, נצחון צבאי של הערבים אין פרושו הבסתה של ישראל או איום על עצם קיומה — איום, אשר טומן בחובו סכנה של התערבות מצד ארה"ב לטובתה של ישראל, אשר המרחק בינה לבין משבר עולמי

4. לדעתו של כותב שורות אלה, ההוכחות שמביא הפרופ' לקויר לתמיכה בהנחתו בדבר הכנסת סאדאת את הסובייטים בסוד המיתקפה — אינן משכנעות די הצורך. על רקע חילוקי הדעות העקרוניים ביחסי שתי המדינות והשדונות של סאדאת לגבי נכונותם של הסובייטים לסייע באופן פעיל למאבקו, לחיסול התוצאות של התקפות — ספק רב אם היה נשיא מצרים מוכן להסתכן במסירת מידע כה חיוני במועד כה מוקדם יחסית (22 ספטמבר). נהפוך הוא; ניתן לטעון טיעון נגדי לפיו אין שום סיבה סבירה להנחה, שסאדאת אכן מסר אינפורמציה כזאת לסובייטים. שכן לסאדאת היה בודאי בטחון מלא בכך, כי באם יפתח במלחמה מובטחת לו התמיכה והסיוע של ברה"מ במהלכה, אפילו אם פתח במלחמה שלא על דעתה ובדאי שלא בידיעתה המוקדמת. שכן סאדאת, דוגמת עבד-א-נאצר לפניו במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה, ידע כי סיוע מאסיבי בעת מלחמה — באמצעי מלחמה ובמישור המדיני כאחד — הינו דרך הפעולה האחת הפתוחה בפני ברה"מ באם תרצה להמשיך ולקיים את מעמדה ואת השפעתה בעולם הערבי. מאידך גיסא ניתן, אכן לקבל את הנחתו של פרופ' לקויר, לפיה מסר סאדאת לוינגוירדוב מיד על המלחמה הקרבה בעת פגישתם השניה ב-4 באוקטובר הגם שבאותה מידה יש מקום לסברה כי בפגישה זאת הוזייר ווינגוירדוב את סאדאת מפני המלחמה והודיע לו על פינוי משפחות היועצים הסובייטים שהחל אותו יום.

המלחמה או לפחות להגביל את היקפה ולגרום לסיומה במועד מהיר ככל האפשר. מלחמת יום הכיפורים הוכיחה בצורה הברורה ביותר, כי הנחות יסוד אלה היו מוטעות ביסודן, שכן הן התבססו על אופנה שהתפתחה בוויינגטון, אשר יחסה למדיניות הדטנט הסובייטית מטרות אשר בטאו משאלות אמריקניות ולא מטרות אמיתיות של ברה"מ (עמ' 68). אמנם בסתיו 1973 כבר נחלשה במידה מסוימת האופטימיות הבלתי מסוייגת, בה קיבלה וויינגטון את מפגש הפיסגה הראשון שנערך במאי 72 ואת הסכם סאלט (Salt) הראשון, מאותה שנה, שקבע צעדים משותפים ראשונים בהגבלת מרוץ החימוש הגרעיני. את מקומה של אופטימיות בלתי מסוייגת זו החלו לתפוס הסתייגויות וסימני שאלה גדלים והולכים לגבי כוונותיה האמיתיות של ברה"מ ולגבי התועלת המעשית הכוללת, אשר תצמח לארה"ב ממדיניות ה"הפשרה" במתכונת שעוצבה משך השנתיים הקודמות (עמ' 123—140). למרות זאת, המשיך המימשל האמריקני לדגול באופן רשמי במדיניות אשר במרכזה הוצבה השמירה על קיום הדטנט כמטרה מרכזית של המדיניות האמריקנית. מאידך-גיסא היתה אמנם ברה"מ שותפה לארה"ב בשאיפתה להפחית במידת האפשר את הסכנה של עימות מזויין בין שתי מעצמות העל תוך הגבלת מרוץ החימוש. זאת על אחת כמה וכמה במצב בו תקנה מדיניות כזאת לברה"מ יתרונות ארוכי טווח דוגמת קבלת הלוואות בסכומי עתק לזמן ארוך ובריבית נמוכה והסתייעות בטכנולוגיה המפותחת של ארה"ב. כדי להשיג את אלה היו מנהיגי ברה"מ נכונים לרסן את התעמולה האנטי מערבית שיצאה ממוסקבה. אולם בעיניים סובייטיות אין סתירה בין דו קיום בשלום ובין מלחמה קרה, שכן אלה אינם בפועל אלא שני הצדדים של אותה המטבע (עמ' 69). ברה"מ שאפה לקדם את מדיניות הדטנט, ממניעים תועלתיים מובהקים, בלא ששאיפה זאת השפיעה כהוא-זה על היעד העליון של הסובייטים: לגרום שינוי מהותי לטובתם באיזון העולמי. במסגרת זאת טוען הפרופ' לקויר, כי מנהיגי ברה"מ לא הסתירו מעולם את כוונתם לסייע באופן פעיל, למלחמות שחרור לאומי אפילו בעידן הדטנט. הגדרת, "מלחמת שחרור לאומי" ניתנה אמנם לפרושים רבים, אבל אין ספק, כי בעיניים סובייטיות שייכת מלחמת הערבים בישראל (שמטרתה שחרור אדמותיהם הכבושות) להגדרה זאת. מכאן, שמלחמה במוזה"ת, באם תנוהל בזהירות, תוכל לגרום נזק רב למערב (קרי ארה"ב) בלא שתפגע, בהכרח, באופן רציני בדטנט כפי שהם הבינוהו (עמ' 69—70). הדילמה הסובייטית לגבי מלחמה במוזה"ת, באם תפרוץ, לא היתה אם לתמוך בה או לא, אלא מידת התמיכה והמעורבות שלהם במלחמה שיוכלו להסתכן בה בלא שהדבר יקומם את התומכים של הדטנט במערב. למרות הסתייגויות שהיו למנהיגי ברה"מ מהתפתחויות שחלו במוזה"ת מאז מותו של גימאל עבד א-נאצר (28 ספטמבר 1970), ברור היה, כי יגישו לערבים את כל הסיוע האפשרי — ציוד צבאי, סיוע חומרי ותמיכה מדינית, אשר יוכל להבטיח להם את הנצחון במלחמה. מנצחון ערבי בשדה הקרב ברה"מ תוכל רק להגות, שכן יהיה ברור לכל שנצחון זה הושג בסיועה הפעיל של ברה"מ. להערכתם של הסובייטים, נצחון צבאי של הערבים אין פרושו הבסתה של ישראל או איום על עצם קיומה — איום, אשר טומן בחובו סכנה של התערבות מצד ארה"ב לטובתה של ישראל, אשר המרחק בינה לבין משבר עולמי

בשלב השני, בתומכה בהפעלת נשק הנפט ובפניה למדינות מייצרות הנפט לצמצם עוד יותר את היקף צמצום אספקת הנפט ולהרחיב את האמברגו.

האסימטריות בעמדות היסוד של שתי המעצמות בשאלת מהות הדטנט וההתחייבויות הנובעות ממנו משתקפת באופן ברור עוד יותר בעמדה בה נקטה כל אחת משתי המעצמות במהלך הימים הראשונים למלחמה. בעוד שברה"מ עודדה, כאמור, את המדינות הערביות להצטרף למלחמה והפעילה מיד את הרכבת האוירית (מטוסים ראשונים הגיעו למצרים ולסוריה כבר ב־8 באוקטובר), היתה מדיניותה של וושינגטון מרוסנת ביותר. זהירות קיצונית אפיינה את התגובה הרשמית של הממשל האמריקני, תוך מגמה להמעיט ככל האפשר מחשיבות הסיוע אותו הגישה ברה"מ למצרים ולסוריה ולהמנע ממתחת בקורת פומבית על ברה"מ או הערבים (עמ' 145). עוד ב־12 באוקטובר הכריז הד"ר קסינג'ר במסיבת עיתונאים, כי בהכרח זות ובפעולות של ברה"מ אין עד כה משום איום על היציבות של הדטנט. נהפוך הוא: קסינג'ר הגדיר את מדיניותה של ברה"מ כיותר מרוסנת ופחות פרובוקטיבית מזו בה נקטה ב־1967 (עמ' 146). לדעתו של פרופ' לקויר הסכים הד"ר קסינג'ר להפעלת הרכבת האוירית האמריקנית (13 באוקטובר) מתוך חוסר רצון בולט ובתנאי שתכלול כמויות וסוגים של אמצעי לחימה, התואמים את היקף הסיוע הצבאי הסובייטי למדינות ערב (עמ' 149). בשלב זה כבר התגבשה בקרב קובעי המדיניות בממשל האמריקני, שיש להביא לסיום המלחמה בלא נצחון מוחץ וחד־משמעי של אחד משני הצדדים. מטרת הממשל היתה ליצור מצב של קפאון צבאי, אשר יוביל בהכרח לפשרה דיפלומטית (עמ' 150). מאחר ופשרה כזאת פרושה ויתור טריטוריאלי מצד ישראל, ראה הממשל בכך פתח באמצעותו יוכל ליצור את הפירצה לעבר מדינות ערב ובראשן מצרים. יתרה על כך, משהפנו הסובייטים הזמנה לקסינג'ר לבוא לשיחות למוסקבה מיהר לשם מזכיר המדינה האמריקני (20 באוקטובר). עצם ההזמנה הסובייטית מקורה בשינוי שחל בחזית הלחימה לרעת הערבים, במיוחד מאז צליחת התעלה ע"י כוחות צה"ל, ובחשש לגורל הדטנט ומהווה לכן שינוי בולט במדיניות הסובייטית מהשבועיים הקודמים (עמ' 159—160).

שיחות אלה הסתיימו בהחלטה על שלוש נקודות, אשר הועברה למחרת היום למועצת הבטחון ואושרה כהחלטה 338. נוסף לאסימטריות הבולטת בהתייחסות לדטנט, הוכיחה מלחמת יום הכיפורים גם, כי התפיסה של העולם הרב־קוטבי הינה, לפחות

לגבי המתרחש במזה"ת, מוקדמת — אם נשתמש בלשון של המעטה. להוציא ויכוחים קולגיים והתנצחויות מילוליות עם הנציג הסובייטי בעת הדיונים במועצת הבטחון, לא היה לסין שום ביטוי של ממש באירועים באזורנו. מצבה של אירופה המערבית לא היה שונה, הנוילות באיגוד תשע המדינות של השוק האירופי המשותף והיומרה להוות כוח פוליטי עצמאי, שיוכל להשפיע על המדיניות הבינלאומית, הוכחו באופן הברור ביותר במהלכה של מלחמת יום הכיפורים. חוסר סולידריות פנימית, חוסר סולידריות כלפי ארה"ב וחוסר קו מדיני ברור אפיינו את תשע מדינות אירופה. הכניעה וביטול הרצון הפוליטי של מדינות, „השוק“ בפני איום בהפעלת חרם הנפט הפכו סימני ההכר של מדינות אלה. מדינות אירופה עשו כל שביכולתן כדי לרצות את מדינות ערב והכרות ראשי מדינות השוק שיצאה מבריסל (6 בנובמבר), אשר תובעת מישראל „לשים קץ להחזקת השטחים, שכבשה במלחמת 1967“, מהווה רק עדות אחת למדיניות זאת. מלחמת יום הכיפורים וניגודי העמדות החריפים שהתעוררו בין מדינות אירופה לבין ארה"ב חשפו לעיני כל את המשבר החמור הפוקד את נאט"ו (האירו־עם האחרונים בקפריסין, בהם מעורבות באופן פעיל שתי חברות נאט"ו — יוון ותורכיה, מהווים תזכורת חוזרת למשבר זה). עמדה שונה מצד מדינות אירופה עשויה היתה לחזק את אירופה ולאחדה וכפועל יוצא מכך להעמידה בעמדה טובה פי כמה במיקוח עם המדינות מפיקות הנפט בעתיד. אולם מאחר ולא זאת היתה הדרך בה נקטו הרי שמשבר 1973 הגביר וחזק את תהליך הפרוד (עמ' 231). כתוצאה מכך נשאר מדינות אירופה גם הפעם מחוץ למשחק הפוליטי ומילאו בו תפקיד פסיבי לחלוטין. ופרופ' לקויר הגדיר את מעמדה של אירופה במשוואה הבאה: 9 (מדינות השוק) $D=D \times$ (כוח פוליטי) (עמ' 153).

כאמור, המסגרת העומדת לרשותנו מצומצמת מכדי שנוכל לסקור את כל הנושאים בהם עוסק הספר שלפנינו. כל המעוניין לקרוא על מלחמת יום הכיפורים, כשזו נתונה במסגרת רחבה יותר של המתרחש בזירה העולמית, ימצא בודאי עניין וזועלת רבים בספרו של פרופ' לקויר הכתוב בצורה בהירה ובלשון שוטפת וקריאה מאד. אין זה הכרחי לקבל את כל קביעותיו ומסקנותיו של פרופ' לקויר וניתן בהחלט לערער על כמה מהן. יחד עם זאת פותח בפנינו ספרו של הפרופ' לקויר פתח למחשבה על מקומם של המזרח התיכון ושל הסכסוך הערבי—ישראלי במסכת היחסים הבינלאומיים.